

Å ta liv – erfaringer fra Afghanistan

Michael 2017; 14: 54–9.

Artikkelen drøfter en studie av norske og svenske soldaters reaksjoner etter at de hadde tatt liv i kamp i Afghanistan. Det er viktig å forstå soldatenes individuelle reaksjoner med utgangspunkt i den ekstreme, kaotiske og stressende kamp-situasjonen. Soldatene opplevde i liten eller ingen grad skyld når de drepte motstandere som angrep dem. Når soldatene løste oppdrag i felt valgte de en mer teknisk beskrivelse av det å ta liv for å skape en (form for) avstand til motstander. Dette innebar ikke at de hadde vanskelig for å omtale handlingen (å ta liv) og motstander på en konkret måte etter at oppdraget var utført og de debriefet hendelsene. Intervjuobjektene vurderte egne følelser i kampsituasjonen med et moralsk språk der de var opptatt av hvilket sinnelag de hadde da de drepte. (Sinnelagsetikk)

«Å krige er bedre enn sex!»¹ Utsagnet er hentet fra media og stammer fra norske soldater med krigserfaring fra Afghanistan. Intervjuet vekket sterke reaksjoner og forsvarsledelsen var rask med å irrettesette soldatene. Debatten i etterkant kom til å handle om ledelse og anerkjennelse. Å forstå soldatene og lære av deres erfaringer ble mindre viktig. Soldater er trent for å mestre bruk av vold, men øvelse og kamp er to forskjellige ting. I 2006 var det svært få norske og svenske soldater i tjeneste som hadde vært i situasjoner der de selv måtte skyte for å drepe. I en norsk og en svensk kontekst innehar soldater med krigserfaring en unik erfaringsbank.

Problemstilling, materiale og metode

I 2012 startet vi et forskningsprosjekt der vi intervjuet norske og svenske soldater som har deltatt i Afghanistan. Målet med vår forskning er å samle

¹ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/forsvaret/aa-krige-er-bedre-enn-sex/a/10036779> (14:24 7.12.2016)

inn, systematisere og lære av de kamperfaringer soldatene har gjort i krig. Vi har gjennomført en studie av soldatenes psykiske reaksjoner og moralske vurderinger i kamp. I denne artikkelen vil vi belyse ett av de problemfeltene vi har studert: *Hvordan oppleves det å ta liv i kamp?*

Vi har brukt en kvalitativ metode. Vi har intervjuet 19 norske og 11 svenske afghanistanveteraner. Intervjuene ble gjennomført med en semistrukturert intervjuguide. I utgangspunktet arbeidet vi med tre *cases* der norske soldater hadde deltatt aktivt i kamp, blitt skadet og i ett tilfelle mistet livet.² Etter å ha gjennomført de fire første intervjuene, fikk vi flere forslag til personer som figurantene mente kunne gi god tilleggsinformasjon (snowball).

Materialet omfatter soldater fra Norge (19) og Sverige (11). Ti av de norske soldatene tilhørte Marinens jegervåpen.³ De resterende 9 norske og 11 svenske soldatene hadde bakgrunn fra Hæren. En rekke ulike funksjoner er representert i materialet: menige, offiserer, deltager i Military Observer Team (MOT), patruljefører MOT, sjef Provincial Reconstruction Team (PRT), stabsoffiser International Security Assistance Force (ISAF), sjef hjemmeavdeling, «military advisor» og feltprest. Vi valgte en induktiv fremgangsmåte fordi vi mener det kan gi oss dypere innsikt i ulike reaksjoner soldatene hadde i kamp.

Forskningen er resultat av et samarbeid mellom forskergruppene ved Sjøkrigsskolen i Bergen og Försvarshögskolan i Karlstad. Det er publisert tre artikler og to forskningsrapporter.⁴ Vi arbeider for tiden med en bok der resultatet av forskningssamarbeidet vil bli presentert.⁵

Konteksten påfører stress

Intervjuene viser at krigen som kontekst har sterk påvirkningskraft på den enkelte. Den virkeligheten soldatene møter i Afghanistan etter en flytur på bare noen timer fra fredelige Skandinavia, er radikalt forskjellig fra deres sivile hverdag. Krig er ikke et nytt fenomen. Den prøyssiske generalen Carl von Clausewitz (1780-1831) beskrev *krigens natur* med fire begreper: fare, fysisk utmattelse (lidelse), usikkerhet og forandring.⁶ Moderne krig tilfører økt grad av teknisk kompleksitet og våpenkraft som medfører at krigen endrer *karakter*. Krig oppleves truende, kaotisk og kompleks. Soldatene i materialet be-

2 Følgende tre situasjoner (*cases*) tok vi utgangspunkt i: a) Voldelig demonstrasjon i Meymaneh 7. februar 2006.. b) Kamphandling: 2. Mai 2010. c) Improvised Explosive Device (IED = Veibombe) 27. juni 2010.

3 Da intervjuene ble gjort, bestod Marinens jegervåpen av Marinejegerkommandoen og Kystjegerkommandoen.

4 Nilsson 2012, Nilsson 2014, Nilsson 2015, Waaler 2013 og Hyllengren 2016.

5 Boken planlegges publisert i 2017 på forlaget Cappelen-Damm, Oslo.

6 «War is the realm of danger. (...) War is the realm of physical exertion and suffering (...) War is the realm of uncertainty (...) War is the realm of change.» Clausewitz 1989, 101.

skriver en rekke *fysiske stressreaksjoner*; adrenalinrush, frykt, hjertebank, tørr munn, hyperventilering, sterk stemmebruk, selektiv hørsel, (ulik grad av) tunnelsyn og urolig mage. Stressreaksjonen medfører at de ikke opplever smerte når de blir såret. Når kroppen blir stresset, begrenses soldatenes persepsjon fordi hjernen siler ut det den oppfatter som avgjørende (Matthews et.al 2000, 169). En av soldatene beskriver at han står uten hørselvern og skyter. Han bruker ikke hørselvern fordi han er redd for å miste vesentlig informasjon. Han hører ikke smell fra eget våpen men alle lyder han fortolker som farlige, de hører han ekstremt godt. De soldatene som har vært i kamp, beskriver umiddelbart høy grad av distress som etterhvert snur seg til eustress.⁷

Krig utsetter soldatene for menneskets *destruktive* sider.⁸ I en krevende kampsituasjon må soldater forholde seg til bruk av vold på en profesjonell måte der følelser kontrolleres slik at de kan ta gode beslutninger til rett tid. De må kunne kombinere effektiv voldsbruk med gode moralske beslutninger i situasjoner der kroppen er i alarmberedskap og det fysiologiske stresset høyt. I tillegg til det fysiologiske stresset er det grunn til å tro at de opplever *moralsk stress* i kamp.⁹

Det er helt avgjørende å forstå det ekstreme i situasjonen når vi skal fortolke intervjuene. Den ekstreme graden av stress medfører at våre «øyenvitner» bare kan beskrive biter av virkeligheten. De er helt avhengige av å lytte til sine medsoldater for å få et realistisk bilde av det som skjer (har skjedd). Det er grunn til å tro at soldatene takler stress på svært ulikt vis. Richard S Lazarus understreker betydningen av a) personlige ressurser, b) mestringstro, c) personlige mål, d) motivasjon og e) kognitive vurderinger i situasjonen. (Lazarus 1999, 70 f. 75 f. Matthews et.al 2000, 171 f.) En kvalitativ metode vil gi oss et bilde av ulike (stress) reaksjoner og tanker hos soldatene.

Å ta liv – valg av ord og uttrykk

Soldatene bruker litt ulike formuleringer når de snakker om å ta livet av motstandere. Flere steder bruker de et språk som er teknisk, der fokus er selve handlingen og ikke den de dreper. Verbalet i setningen får mer fokus enn objektet (den de skyter). I noen tilfeller kombineres *fokus på handlingen*

7 Materialet inneholder en rekke konkrete beskrivelser av stressmestringsstrategier som ikke blir drøftet i denne artikkelen.

8 Den amerikanske filosofen og soldaten J. Glenn Gray hevder mennesker har en «delight in destruction» som blir synlig i krig. Et annet eksempel på ondskap utført av mennesker uten trening gir Christopher Browning i boken *Ordinary Men* (1992) der han beskriver hvordan en helt vanlig gruppe politifolk 13. juli 1942 etter bare få uker i felt, avretter en reservestyrke politifolk fra Hamburg 1700 jødiske kvinner og menn i Lomazy (Polen).

9 Det kan oppstå moralsk stress når: (1) Det er en spenning mellom egne handlinger og egen samvittighet, og (2) det er en spenning mellom egne handlinger og regler/institusjonelle normer (Larsson 2010, 60. Nilsson e.a. 2011).

med nøytrale ord (1): skyter rettet skudd /rettet ild /tar ut motstander. En mer teknisk beskrivelse av handlingen skaper en form for *avstand* til det man gjør. I andre tilfeller kombineres *fokus på handlingen med direkte ordvalg* (2): drepe/ta livet av/ta målrettet liv. I begge tilfeller kan man velge å omtale ofre på en måte som *dehumaniserer* dem. Den dehumaniseringen vi finner i tekstene, medfører aldri nedsettende omtale av motstander. (Bandura 1999, 201. Haslam 2006)¹⁰ Vi ser eksempler på a) *tingliggjøring* (f. eks. «tar ut et mål») og b) *upersonlig omtale* (f. eks. «noen/någon annan/folk/vi tar målrettet liv»). Vi finner også en rekke eksempler på at soldatene velger å kombinere *fokus på offeret med en direkte beskrivelse av handlingen*.

Det er en tendens til at valg av mer direkte omtale av handlingen (drepe/ta liv) ofte medfører at motstander (objektet) blir tydeligere beskrevet. Vi har ingen funn som tyder på at soldatene er redde for å snakke direkte om det å ta liv og kombinere det med en realistisk beskrivelse av offeret. Vårt inntrykk er at soldatene helt bevisst velger en mer teknisk beskrivelse av det å ta liv i en operativ setting. De ønsker fokus på *oppdraget* og de ønsker et språk som *ikke vekker følelser*. En mer direkte tale der motstander trer tydelig fram, brukes når de debriefer eller reflekterer mer fortrolig over det de har vært med på. Det innebærer også at de helt tydelig reflekterer rundt hva de har vært med på, hvem de har drept og hvilke konsekvenser dette kan ha for ofrenes familier.

Å ta liv – en beskrivelse av ulike reaksjoner

Soldatene beskriver det å ta liv på flere ulike måter. Flere av soldatene opplever 1) *sterke positive emosjoner*. Det er ikke uten videre lett å se hva det henger sammen med. Det kan forklares med a) gleden ved å overleve, b) fysiologisk stress i kamp og c) lagånd (når jeg dreper så forsvarer jeg mine nærmeste), men det kan også skyldes en d) glede over å drepe (møte med egen destruktivitet). Vi ser at soldatene selv fremhever overlevelsesglede og lagånd og er mer forsiktige med å beskrive en følelse av «delight in destruction». Soldatene vi har intervjuet kommer ikke fra et miljø der aggressivitet fremheves som nødvendig for å kunne ta liv. Flere av soldatene understreker at å være i kamp er så skremmende at det å ta liv oppleves helt nødvendig og naturlig. Vi har ingen funn som tyder på at det er moralsk stressende å ta liv når man blir skutt på, er utsatt for stor risiko og er redd.

¹⁰ Haslam beskriver to ulike former for dehumanisering. 1) Animalistic dehumanization: a) Lack of culture, b) Coarseness, c) Amorality, d) Irrationality, e) Childlikeness. 2) Mechanistic dehumanization: a) Innerness, b) Coldness, d) Rigidity, e) Passivity, f) Superficiality. Dehumanisering av motstander kan medføre at soldatene blir mer ukritiske til å ta liv.

Noen soldater beskriver 2) *sterke negative emosjoner*. Soldatene beskriver sinne når de mister kamerater eller når de er redde for å dø. Selv om noen soldater beskriver sinne, er dette en følelse som ikke dyrkes i miljøene.

Noen soldater beskriver at de har 3) *ingen følelser* når de er i kamp og skyter for å drepe. En soldat sier at han er så kald følelsesmessig i kamp-situasjonen at han kan løpe gjennom scenariet uten å være redd. Han setter ord på at han blir skjerpet og veldig bestemt, men overhodet ikke redd eller sint. De soldatene som opplever å bli lite emosjonelt berørt i kamp, er overrasket og tildels skremt av egen følelseløshet.

Noen av soldatene refererer til en kollega som har hatt 4) *anger og skyldfølelse*, men det gjelder en soldat vi ikke har intervjuet. Det er interessant å se hvor lite av reaksjonene soldatene beskriver som handler om anger over det de gjør. Vi har langt flere som setter ord på *skyldfølelse for det de føler* i situasjonene, enten det er sterke emosjoner eller følelseløshet. Det ser ut til at det å ta liv kobles nært opp til sinnelagsetikken. Å ta liv når man er i livsfare for å forsvare seg selv og kameratene, er helt uproblematisk. Å føle noe positivt, eller ikke føle noe når man slår ihjel et menneske oppleves mer problematisk. *Sinnelaget eller intensjonen* de hadde da de drepte betyr mye for soldatene i etterkant og preger dem når vi intervjuet dem 1-2 år etter tjenesten i Afghanistan.¹¹

Kort oppsummering

I denne artikkelen har vi sett på ulike reaksjoner soldatene hadde når de tok liv i kamp. Vi har sett at reaksjonene er *individuelle*. Det er viktig å forstå soldatenes reaksjoner med utgangspunkt i den ekstreme, kaotiske og stressende situasjonen soldatene er i når de utkjemper en kamp på liv og død. Vi har også sett at soldatene i liten eller ingen grad opplever skyld når de dreper motstandere som skyter på dem. Soldatene er ikke redde for å sette ord på det de gjør i kamp, men velger et teknisk språk når de omtaler det å løse oppdrag. Det innebærer ikke at de har vanskelig for å bruke et mer direkte språk om handlingen og omtale den de dreper på en konkret måte når oppdraget er utført og de debriefer hendelsene. Soldatene vurderer egne følelser i kampsituasjonen med et moralsk språk og er opptatt av hvilket sinnelag de hadde da de drepte.

Kilder

Bandura A. «Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. I *Personality and Social Psychology Review*. 1999, Vol. 3, No. 3, 193-209.

¹¹ Vi ser nærmere på den skyldfølelsen soldatene har for det de føler i den planlagte boken. Vi vurderer å intervju soldatene på nytt tre til fem år etter at de har vært i Afghanistan.

- Browning CR. *Ordinary Men. Reserve police battalion 101 and the final solution in Poland*. New York: Harper Perennial, 1998 [1992].
- Clausewitz C. *On War. [Vom Krieg]* Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1989 [1832].
- Gray J.G. *The Warriors: Reflections on Man in Battle*. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1970.
- Hyllengren P, Nilsson S, Ohlsson A, Kallenberg K, Waaler G, Larsson, G. Contextual factors affecting moral stress: a study of military and police officers. *International Journal of Public Leadership* 2016; 12, Is 4: 275-88.
- Larsson G. *Ledarskap under stress*. Malmö: Liber 2010.
- Lazarus RS. *Stress and Emotion*. London: Free Association books, 1999.
- Matthews G, Davies DR, Westerman SJ, Stammers RB. *Human performance: Cognition, stress and individual difference*. New York: Psychology Press, 2000.
- Nilsson S, Sjöberg M, Kallenberg K, Larsson G. Moral Stress in International Humanitarian Aid and Rescue operations: A grounded Theory Study. *Ethics and Behavior*, 2011, 21: 49-68.
- Nilsson S, Ohlsson A, Lundqvist LM, Alvinus A, Hyllengren P, Waaler G, Bandlitz Johansen R, Larsson, G. *Militärt ledarskap: emotionskultur och emotionshantering i moraliskt påfrestande situationer: ett kvantitativt test av en kvalitativt framtagen modell*. Karlstad: Ledarskapscentrum, 2014.
- Nilsson S, Hyllengren P, Fors Brandebo M, Waaler G, Larsson G. *Militära ledares hantering av akuta stressituationer: med fokus på moraliska dilemman i kombination med ackumulerad stress*. Karlstad: Ledarskapscentrum 2012.
- Nilsson S, Hyllengren P, Ohlsson A, Kallenberg K, Waaler G, Larsson G. Moral Stress: Individual Reaction Patterns among First Responders in Acute Situations that Involve Moral Stressors. *Journal of Trauma & Treatment* 2015; S24: 025 XXXX
- Waalder G, Nilsson S, Larsson G, Espevik R. Ars vitam tollendi – kunsten å slå i hjel. *Pacem* 2013; 16: (1) 5-26.

Gudmund Waaler (Phd)
Sjefprest i sjøforsvaret, Norge
gudmundwaaler@msn.com

Sofia Nilsson (Phd)
forsker ved Forsvarshøgskolan i Karlstad
sofia.nilsson@fhs.se

Gerry Larsson
professor ved Forsvarshøgskolan i Karlstad
gerry.larsson@fhs.se